

Lektorské programy

Metodika přípravy vlastního lektorského programu

Radek Horáček

(Kapitola 1 – Tvorba přednášky a prezentace. Metodika přípravy vlastního lektorského programu, s.9-22 – z publikace Friedlová, Martina (ed.). Umění: prostor pro život a hru. Lektor mediace umění. Univerzita Palackého Olomouc, 2008, 116 s. ISBN 978-80-244-2001-1)

(materiál je zpracován podle autorovy publikace
Galerijní animace a zprostředkování umění, CERM, Brno 1998,
z níž jsou rovněž převzaty všechny uvedené citace)

„Konečný cíl vši zdravé výchovy umělecké nechce býti jiný než zabezpečiti dítěti pro budoucí život samostatnou soudnost ve věcech uměleckých. Že k tomu nevede stálé vnucování cizích, tj. vychovatelských soudů, i kdyby se zdály sebesprávnějšími, je tuším nabíledni.“ (O.Hostinský: O socializaci umění)

Cíl disciplíny:

Rozvíjení profesních dovedností lektorů umění, rozšiřování možností a metod zprostředkování umění veřejnosti, rozvíjení kompetencí v koncepční, metodologické, metodické a realizační rovině lektorské práce

Struktura disciplíny:

- koncepce, metodologie a metody lektorské práce
- zprostředkování uměleckých projektů
- lektorská práce a instituce prezentující umění
- komunikace s různými cílovými skupinami
- adekvátnost postupů zprostředkování odborných informací
- prezentace kulturního dědictví i aktuálního umění
- metody komunikace, tvorba pracovních textů a vizuálních materiálů
- didaktická struktura programů

„Vůbec učitel projevuj mínění nebo vyzývej ku projevení mínění co možná nejméně.“ (A.Lichtwark)

Označením lektorské programy si v českém prostředí vypomáháme, abychom co nejpřesněji zachytili, že převážně v muzejním a galerijním prostředí se setkáváme s osobitým typem programů, které se svou povahou částečně blíží běžnému vzdělávání, částečně jsou však součástí pedagogiky volného času, ale zčásti jsou vlastně osobitou formou interpretace uměleckého díla, tedy určitou praktickou formou dějepisu a teorie umění. Obecně můžeme definovat tyto aktivity jako zprostředkování umění, které je vždy formou komunikace, kdy lektor či animátor napomáhá zintenzivnění kontaktu návštěvníků s vystavenými exponáty. Podle způsobů, jakými postupuje, zejména podle míry přednášených teoretických poznatků a podle rozsahu praktických činností, k nimž účastníky programu vede, je možné stanovit tři základní skupiny programů. Vždy však musíme mít na vědomí, že rozhraní mezi jednotlivými typy je často velmi nezřetelné.

A. Teoretické programy

Přednášky, prohlídky s průvodcem

Besedy

Diskusní setkání

Sympozia a konference

Poznámka:

Myslíte, že je potřebné zdůrazňovat, že například pro stejnou výstavu si lektor připravuje metodicky odlišné pořady pro skupinu dětí ze základní školy a pro skupinu středoškoláků z gymnázia? Jenže praxe ukazuje, že ne všichni metodičtí pracovníci si uvědomují, resp. znají z odborné literatury, že pro mladší děti je vhodnější větší podíl praktických činností a pro starší lze zase uplatnit více a složitějších teoretických poznatků.

A. 1. Prohlídky s průvodcem (Führungen, Cicerone)

Odbornost

Přiměřenost

Srozumitelnost

Přitažlivost

Čitovost

Osobitost (jedinečnost konkrétního průvodce)

Teoretický výklad, který má divákům přiblížit něco podstatného o vystavených dílech, musí splňovat tři základní požadavky. Musí být **odborně správný**, dále **přiměřeně obsáhlý** a v návaznosti na věk a sociální či profesní strukturu návštěvníků musí být **srozumitelný a přitažlivý**. I odborná hloubka výkladu a jeho stylistická i formální podoba se musí přizpůsobit typu publika. O abstraktním obraze, stejně jako o figurální kompozici z 18. století mohou být vědecké poznatky vysvětleny skupině studentů umělecké školy, tedy specializovaným zájemcům s vyhraněným vzděláním, i žákům školy základní nebo nahodile sestavené skupině dospělých. Sám lektor musí rozhodnout, jaká fakta a jakým způsobem bude příslušné skupině návštěvníků sdělovat. Na něm také záleží, zda prohlídku výstavy připraví jako celistvé seznámení s celou expozicí, nebo zda se po obecném úvodu zaměří jen na některé významné a typické exponáty, nebo dokonce zda připraví pouze komponovaný komentář k jednomu dílu.

Připomeňme si, že také u teoretického výkladu k uměleckým dílům hraje vedle odborné interpretace a předávání poznatků svou významnou roli i citová rovina výkladu a interpretace. Ostatně už první české vydání zásadního metodického spisu Alfréda Lichtwarka *Výcvik v nazírání na díla umělecká* z roku 1915 (originál vyšel v Hamburku v roce 1897) přineslo v doprovodném komentáři J. Branta v tomto směru důležitou kritickou poznámku: „Je Lichtwarkovým nedostatkem, že svými výklady nepůsobí citověji a pomíjí citových hodnot díla.“ Výcvik tohoto zakladatele aktivizujících galerijních programů spočíval v metodě propracovaných otázek, jimiž lektor vede účastníky programu k objevování informací a souvislostí spjatých s komentovaným dílem. Tato převážně věcná a informační analýza díla však mnohdy skutečně postrádala prvky vcítění a emotivního prožitku, což úryvky zaznamenaných rozhovorů, někdy připomínající téměř výzvědný policejní výslech, jednoznačně potvrzují.

Pozoruhodný pojem *cicerone* už dávno mohl zůstat minulosti dějepisu umění. Kdysi v sedmáctém a osmáctém století tímto pojmem byli označováni vzdělaní italští průvodci zaalpských šlechticů na jejich studijních cestách po italských uměleckých památkách. Když ovšem na konci devadesátých let minulého století nastoupil na místo ředitele mnichovského Domu umění ředitel švýcarské národnosti, zavedl termín *cicerone* jako označení průvodců výstavami – patrně v duchu národní sounáležitosti s Jakobem Burckhardtem, švýcarským historikem umění, jehož spis *Cicerone* je průvodcovským textem o italských renesančních památkách, částečně i jako projev odmítnutí německého slova *Führungen*, které v sobě nese skryté „vůdcovské“ konotace.

A. 2. Besedy o umění (Diskussion, Kunstgespräch)

Cílová skupina

Struktura

Cíl – tlumočení informací a aktivizace účastníků

Vyhraněné téma

Lichtwark a metoda otázek

Specializovaný prostor v galerii

„Beseda o umění je velice křehkým, citlivým organismem, neboť pochopit, porozumět a zamilovat si věci umění není jen výsadou rozumu.“

Tento pozorný postřeh Jaroslava Brožka z knihy Besedy o umění velmi přesvědčivě napovídá, že metoda besed před výtvarným dílem je postupem, kdy hledáme přiměřenou rovnováhu mezi racionálními či věcnými informacemi a citovými subjektivními vjemy. Zejména v německy mluvících zemích jsou takové besedy nejčastější formou lektorských programů a jsou mnohdy označovány jako „Kunstgespräch“, tedy „rozmluva o umění“. Případný český překlad rozhovor není pro skutečnou podstatu těchto pořadů výstižný, protože se jedná o teoretický výklad, při němž záleží na vstřícnosti a komunikativnosti přednášejícího a na dotazech či aktivitě účastníků, zda zůstane pouze u jednosměrného výkladu, nebo zda bude teoretický výklad doplněn diskusí.

Terminologické rozlišení od komentovaných prohlídek (Führungen) nezdůrazňuje odlišnost formy, ale především označuje jiné obsahové zaměření. Termínem „Kunstgespräch“ jsou označovány výklady, které se soustřeďují výrazně monotematicky na jediné dílo nebo jediného umělce, zatímco prohlídky, „Führungen“, jsou koncipovány častěji jako komentované seznámení s celou expozicí nebo s její podstatnou částí. Pokud se v německých muzeích konají skutečné besedy s umělci, bývají zpravidla uváděny výrazem „Diskussion“. Nejpodstatnějším aspektem besed však zůstává jejich teoretické výkladové zaměření, kombinované s diskusí.

B. Praktické programy

Kurzy

Ateliéry

Tvůrčí dílny

Letní ateliéry

Umělec jako lektor

Průběžně vzdělávací kurzy

Výtvarné kurzy se dnes staly už běžnou součástí práce muzeí a výstavních institucí. Například Dům umění města Brna, který aktivizující programy pro mládež připravuje na svých výstavách ve spolupráci se studenty Katedry výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity již od počátku devadesátých let minulého století, obohatil tento typ své práce v létě roku 2007 o formu „příměstského dětského tábora“. Převzal tedy formu práce, kterou

dosud zajišťovaly domy dětí a využil ji pro výtvarný kurs koncipovaný jako dobrodružné poznávání umění, kdy děti celý den tráví společným programem, aby se večer vrátily do svých domovů a příští ráno znovu v programu pokračovaly. V této souvislosti nelze nezmínit milou poznámku jedné maminky, která si povzdechla, že v jejich rodině se termín společné rodinné dovolené přizpůsobuje termínu letního ateliéru Moravské galerie v Brně, jehož se obě její děti jeden čas s nadšením rok co rok účastnily.

V evropských institucích je tradice několikadenních výtvarných dílen letitá. Hlavní náplní je praktická činnost účastníků a v nabídkových tiskovinách mnoha německých institucí bývají tyto programy označovány jako „kursy“. Muzejní služba v Kolíně nad Rýnem ve své nabídce například rozlišuje tři základní kategorie pořadů – prohlídky (Führungen), praktické kursy (praktische Museumskurse) a ostatní programy (sonstige museumspädagogische Veranstaltungen). Kursy jsou připravovány pro děti všech věkových kategorií a tematické zaměření bývá většinou upřesňováno jako obohacující a rozvíjející dialog s výtvarnými díly, která má muzeum ve stálé expozici. Většinou bývají tyto programy koncipovány jako týdenní ateliéry a zpravidla se konají v období prázdnin. Lektory některých těchto ateliérů se stávají často i velmi významní výtvarní umělci. Něco podobného znají rakouské děti z Vídně, kde dětské oddělení kulturního celku Museumsquartier, v němž se nachází i Muzeum moderního umění, kdysi začínalo dílnou s proslulým anglickým sochařem Tony Craggem.

Hodnotným příkladem z českého prostředí byl třeba letní tvůrčí kurs (ateliér) Moravské galerie v Brně v roce 1997 nazvaný Udělej si knihu, v němž děti svými praktickými činnostmi poznávaly tajemství knihy i jako uměleckého objektu, poznaly knihaře Jindřicha Svobodu nebo významného konceptuálního umělce J.H.Kocmana. Nový rozměr dostaly tyto praktické aktivity pro návštěvníky výstav projektem Evy Kořátkové Výtvarná výchova. Na jaře roku 2008 se ve výstavních prostorách Karlín Studios odehrálo několik programů, kdy současní výtvarní umělci koncipovali „vyučovací hodinu“ výtvarné výchovy pro mládež a každý podle vlastního uvážení se s účastníky věnoval otázkám výtvarného umění i praktickým činnostem. Tento projekt držitelky prestižní Ceny Jindřicha Chalupického tak znovu potvrdil, jak důležitou roli v dnešním umění hraje kontakt s divákem, a jak různorodě na tuto závažnou okolnost reagují sami umělci. Rovněž jej lze vnímat jako potvrzení potřeby partnerství mezi umělci, lektory a představiteli výstavních institucí.

Je důležité připomenout, že stále více institucí dokáže ve svých prostorách najít místo pro konání praktických kursů, a také stále více institucí spolupracuje na přípravě praktických programů se školami i studenty uměleckých oborů a připravují tak pro školy samotné alternativní mimoškolní vzdělávací a tvůrčí prostor.

C. Smíšené programy

Animace
Soutěže

Galerijní animace jsou svou formou spíše programy praktickými, neboť to hlavní, co se na nich odehrává, jsou praktické činnosti návštěvníků. Jenže prostřednictvím promyšleně volených praktických aktivit se otevírá cesta k informacím o výtvarném díle, o umělcích, uměleckých souvislostech i historii výtvarného umění, ale i o společenských nebo osobních tématech. Praxe je tedy spojovacím mostem k teoretickým poznatkům. Proto animace zařazujeme mezi programy smíšené.

Rovněž různé druhy soutěží, které mohou být v dnešním ekonomicky motivovaném světě dobrým prostorem pro rozvíjení spolupráce výstavních institucí se sponzorskými partnery, jsou zpravidla propojením praktických a teoretických úkolů a vedou stejnou měrou k výtvarným praktickým aktivitám jako k osvojování dílčích teoretických poznatků.

D. Zvláštní programy

Den otevřených dveří
Muzejní noc
Exkurze v plenéru
Návštěvy ateliérů
Konference a sympozia
Tisková konference (a materiály pro novináře)
Mezioborové programy
Komerční akce
Výjimečné projekty (Dětské narozeniny v muzeu nebo sponzorský večírek)

Také v českém prostředí se v posledních letech rozvinula značná šíře zajímavých osobitých programů, které muzea a výstavní instituce pro své návštěvníky připravují. Termínem „zvláštní akce“ je označujeme proto, že nemají každodenní charakter, že mnohé z nich jsou natolik individuální, že je třeba nelze častěji opakovat, nebo se prostě konají třeba jen jednou do roka. Ostatně – velmi populární a stále výrazněji navštěvovanou akcí je „muzejní noc“ – noční bezplatný vstup, který instituce organizují v květnu v návaznosti na Mezinárodní den muzeí. Tato akce se stala natolik populární a masově navštěvovanou, že v mnoha evropských městech už ji museli různými způsoby proměnit, neboť zejména pro historické sbírky s přísným klimatickým režimem byly extrémně početné návštěvy neúměrným rizikem. Mnohá města zavedla nějaký symbolický poplatek za „volné“ vstupy do všech institucí, jiná přidala další muzejní noc na podzim, aby se zájem veřejnosti trochu rozptýlil,

jiné instituce vedle muzejní noci organizují „dny umění“, kdy rovněž nabízejí veřejnosti různé programy a zvyšují tím návštěvnost.

Také exteriérové aktivity, které ještě před deseti lety byly v našich institucích velmi ojedinělé, se dnes rozvíjejí významnou měrou. Příkladem mohou být „architektonické vycházky“ Moravské galerie v Brně, jež mají velkou oblibu i početnou návštěvnost, ať už jsou zaměřeny na architekturu historickou, moderní nebo ryze současnou.

Závažným typem programů, které už nemůžeme označit za typicky lektorské, jsou různé formy odborných setkání. O záměrech a významu odborných konferencí k muzejní či umělecké problematice nikdo nepochybuje, ovšem principy tiskových konferencí, kdy se jedná o tak závažnou věc, jakou je přenos odborných informací nejširší veřejnosti, je stále ještě ve vývoji, a zejména v českém prostředí je provázen mnoha otázkami. Přesto se už všechny instituce naučily s mnohými úskalími bojovat a pro novináře připravují kvalitní servis textových i obrazových informací.

Také mezioborové programy, kdy do prostředí výtvarné výstavy vstupuje divadlo, hudba, literární programy a další akce, jsou dnes v nebývalém rozmachu. Velmi často je tu důležitá přítomnost sponzorských subjektů, bez jejichž podpory by mnohé nekomerční umělecké aktivity nebylo možné plně realizovat. Právě různé mezioborové akce, kdy do muzea přicházejí návštěvníci různého oborového zaměření či různých věkových kategorií, mnohdy bývají pro sponzory velmi důležité. Speciálním okruhem pak jsou ryze komerční prezentační programy, neboť také při nich se do kontaktu s výtvarnými díly či muzejními exponáty dostávají lidé, kteří by jinak třeba do galerie nepřišli. Před deseti lety jsem našel v materiálech sochařského muzea v německém Duisburgu nabídku narozeninového programu pro děti – i tato rodinná „slavnost“ už má své místo – v ojedinělých případech – v muzeu nebo galerii.

E. Zprostředkování umění jako obor na vysoké škole

Mluvíme-li o tvorbě lektorských programů, musíme si uvědomit, že dosud v systému našeho vysokoškolského vzdělávání chybí specializované studium zaměřené na muzejní a galerijní doprovodné aktivity. Na druhé straně tímto směrem přesahují dílčím způsobem různé obory zaměřené na management v umění, různé nové obory pedagogické, ale dílčí pozornost těmto praktickým přesahům věnují i obory ryze teoretické, jako třeba dějiny umění nebo estetika. Připomeňme si tedy jen některé základní aspekty a poznatky, které jsou pro tuto oblast důležité:

- kontakt s uměním je přirozenou a základní součástí výtvarné pedagogiky – „učíme se“ od umělců (I. Zhoř)

- výtvarná pedagogika - ideální odborná příprava budoucích galerijních lektorů (propojení teorie a praxe)
- Škola výtvarného myšlení (I. Zhoř), DBAE-Oborově založená výtvarná pedagogika (E. W. Eisner), Pedagogika iniciace – duchovní a smyslová výtvarná výchova (J. David), Artefiletika – tvořivost+zkoumání (J. Slavík) (E. W. Eisner: Educating Artistic Vision (Kultivace umělecké představitosti), 1972, A. Lichtwark – Übungen in der Kunstbetrachtung von Kunstwerken, 1897, „nazírání“ – vnímání)
- **interpretace** – „specializované vnímání“ (G. Dorfles) , „realizování myšlenek autora“ – E. Panofsky
- **galerijní animace** – interpretace výtvarného díla formou praktických etud, návaznost na francouzské hnutí Nové výchovy (GFEN) – zprostředkování informací, aktivizace vnímání, (sebe)reflexe a kreativity prostřednictvím zážitku (GFEN – triáda – **zážitek-dialog-interpretace**) (Centre G. Pompidou – 1977)
- galerijní animace ve výuce na katedře Vv - propojení teorie a praxe (psychologie, výtvarné, komunikativní a pedagogické dovednosti) – práce studentů pro veřejnost – animace v Domě umění města Brna (od r. 1994)
- **inspirace zážitkem, údiv, hledání, kladení otázek** – alternativní osnovy gymnázií (J. Slavík, J. Bláha, 1991)

F. Igor Zhoř - iniciátor rozvoje zprostředkování umění jako odborné specializace u nás

(9. 3. 1925 – 22. 11. 1997)

V metodickém pojednání o významu a podobách lektorských programů je třeba si připomenout i zásadní průkopnický přínos Igora Zhoře, který jako teoretik umění i výtvarný pedagog velmi citlivě předjímal mnohé okolnosti, které díky němu česká výtvarná pedagogika začala sledovat. I zde se omezujeme jen na některé klíčové heslovité poznámky:

- zasvěcený teoretik současného výtvarného umění (Hledání tvaru, 1967, Proměny soudobého výtvarného myšlení, 1992)
- přitažlivě píšící pozorný kritik současného umění a pohotový výtvarný publicista (Host do domu, Ateliér..)
- výtečný řečník na vernisážích a mistr logicky vystavěných a přitažlivě formulovaných přednášek
- přesně, přísně a informovaně argumentující diskutér
- trpělivý a srozumitelně vysvětlující rádce v rozhlasových pořadech
- autor osobitých tematických výstav názorně definujících zvolené téma (Výmluvnost kresby, 1961 aj.)
- respektovaný organizátor uměleckého života, iniciátor vzniku uměleckých skupin (Profil 58, TT klub 1990)

- tvůrce celistvých metod a teorií vyučování (nové pojetí projektových postupů v rámci Školy výtvarného myšlení)
- zakladatel specializovaného postgraduálního doktorandského studia zaměřeného na socializaci umění
- tvůrce a výtečný koordinátor školských koncepcí, iniciátor vzniku FaVU VUT v Brně a její děkan v roce 1997

Největší přínos - integrující aktivizace zájmu o současné umění mezi umělci, odborníky i veřejností.

G. Úkoly:

1. Vlastní realizovaný projekt – účastníci si zvolí (případně dále přesněji uzpůsobí) jeden z navržených okruhů:
 - A. Chcete vyhrát? - koncept soutěže založený na pokusném převzetí prvků komerčních prezentací (poznávání určité umělecké tematiky, vtažení sponzorských subjektů, zacílení na určitou komunitu, sociální či generační skupinu)
 - B. Poezie diskuse o umění – program pro skupinu seniorů se začleněním umělecké prezentace (recitace, hudební vystoupení, diskuse s umělcem apod.)
 - C. „Počítačová hra“ – projekt elektronické interaktivní hry k určitému tématu (např. zábavná soutěž pro www stránky konkrétní instituce)
2. Vytváření archívu – poznámky, programy, tiskové materiály, www aj.
3. Shromažďování recenzních a publicistických textů, které napomáhají zprostředkování umění (z odborného i denního tisku, včetně společenských časopisů, pozor na archivaci bibliografických údajů – název tiskoviny, číslo, ročník datum, strana)

Literatura:

- Babyrádová, H.: Výtvarná dílna. Brno 2005
- Brabcová, A.: Brána muzea otevřená. Praha 2003
- De Fleur, M.L. - Ballová-Rokeachová, S.J.: Teorie masové komunikace. Praha 1996
- Eco, U.: Jak napsat diplomovou práci. Olomouc 1997
- Fišer, Z.: Tvůrčí psaní. Brno 2001
- Horáček, R.: Galerijní animace a zprostředkování umění. Brno 1998
- Horáček, R., Zálešák, J.(ed.): Aktuální otázky zprostředkování umění. Brno 2007
- Slavík, J.: Od výrazu k dialogu ve výchově. Artefiletika. Praha 1997